

O'ZBEK VA ITALYAN TILLARIDA OTLARNING YASALISHIGA KO'RA TURLARI

Keldiyorova Sevinch Jasur qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: **B.Ergashova**

sevinchkeldiyorova2005@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada agglutinativ va flektiv tillarning o'ziga xos farqlari yoritilib, o'zbek va italyan tillarida otlarning yasalishi, bu jarayondagi asosiy morfologik xususiyatlar va yasalish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada har ikkala tilning so'z yasalishidagi usullar, xususan affiksatsiya va kompozitsiya usullarining qo'llanishi, o'xshashlik va farqlar tahlil qilinib, misollar orqali tushuntiriladi. Ushbu tadqiqot ikki xil til tizimidagi ot yasalish mexanizmlarini solishtirish orqali morfologiya va til o'rganish sohasida chuqurroq tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ot yasalishi, agglutinativ tillar, flektiv tillar, affiksatsiya, kompozitsiya, prefiks, suffiks.

شرح

تتناول هذه المقالة السمات المميزة للغات التراصية والتصريفية، بالإضافة إلى ميزات تكوين الكلمات في اللغتين الأوزبكية والإيطالية. يتم إيلاء اهتمام خاص للخصائص المورفولوجية وطرق تكوين الأسماء. بالإضافة إلى ذلك، يتم استكشاف طرق تكوين الكلمات في كلتا اللغتين، ولا سيما استخدام الإضافة والطريقة المركبة وأوجه التشابه والاختلاف بينهما، والتي يتم شرحها بمساعدة الأمثلة. تهدف هذه الدراسة إلى تعزيز فهم الصرف وتعلم اللغة من خلال مقارنة آليات تكوين الأسماء في نظامين لغويين مختلفين.

الكلمات المفتاحية: تكوين كلمات الأسماء، اللغات التراصية، اللغات التصريفية، الإلحاق، الطريقة المركبة، البادئة، اللاحقة

Аннотация: В данной статье рассматриваются отличительные черты агглютинативных и флективных языков, а также особенности словообразования в узбекском и итальянском языках. Особое внимание уделено морфологическим характеристикам и способам образования существительных. Кроме того, исследуются методы словообразования в обоих языках, в частности использование аффиксации и композитного метода, их сходства и различия, которые объясняются с помощью примеров. Это исследование направлено на углубление понимания морфологии и процесса изучения языка через сопоставление механизмов формирования существительных в двух различных языковых системах.

Ключевые слова: словообразование существительных, агглютинативные языки, флективные языки, аффиксация, композитный метод, префикс, суффикс

Annotation: This article explores the distinctive features of agglutinative and inflectional languages, focusing on noun formation in Uzbek and Italian. It examines the main morphological characteristics and methods of noun formation, with particular attention to affixation and composition. Additionally, the study investigates

the word-formation methods in both languages, analyzing similarities and differences through examples. This research aims to provide deeper insights into morphology and language learning by comparing noun formation mechanisms in two distinct linguistic systems.

Key words: *noun formation, agglutinative languages, inflectional languages, affixation, composition method, prefix, suffix*

Italyan tili — roman til oilasiga mansub bo'lib, asosan Italiyada, shuningdek, Shveysariya, San-Marino, Vatikanda ham rasmiy til sifatida ishlatiladi. Bundan tashqari, italyan tili ba'zi boshqa mamlakatlarda ham keng tarqalgan, masalan, Avstraliya, AQSh va Kanadada. O'zbek tili esa, turkiy til oilasiga kiradi va Markaziy Osiyoda, asosan O'zbekistonda rasmiy til sifatida ishlatiladi. Bundan tashqari, o'zbek tili qo'shni davlatlarda, masalan, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Afg'oniston, Turkiya va boshqa hududlarda ham tarqalgan.

O'zbek va italyan tillari o'zaro farqlarga ega, ayniqsa tillarning morfologik xususiyatlari bo'yicha. Buning sababi esa turli til oilalariga mansubligidir: o'zbek tili qo'shimchalardan keng foydalanadigan agglutinativ til bo'lsa, italyan tili esa so'z o'zgarishlari o'zagida sodir bo'ladigan flektiv tillaridan biridir.

Flektiv tillar – so'zning shakli o'zgartirilishi orqali grammatik ma'no ifodalangan tillar bo'lib, bunda bir so'zning turli grammatik shakllari bor. Flektiv tillar, qo'shimcha va affikslar orqali ma'no o'zgartirishdan tashqari, ichki o'zgarishlar yoki so'z ildizini o'zgartirish orqali yangi grammatik ma'no ifodalashadi. Shuningdek, flektiv tillarda bitta grammatik shakl bir vaqtning o'zida bir nechta grammatik ma'noni bildirishi mumkin (masalan, shaxs, kelishik, rod). Flektiv tillarga lotin, rus, arab, nemis, fransuz, va ispan tillari misol bo'la oladi.

Agglutinativ tillar esa aksincha, grammatik tuzilishida so'zlarni turli ma'nolarni ifodalash uchun qo'shimchalar yordamida o'zgartiradigan tillardir. Bu tillarda har bir qo'shimcha yoki morfema ma'lum bir grammatik yoki leksik ma'noni ifodalaydi va o'z navbatida boshqa qo'shimchalar bilan qo'shib, murakkab so'zlar hosil qiladi. Har bir qo'shimcha o'z ma'nosini o'zgarimasdan saqlab qoladi va mustaqil ahamiyatga ega bo'ladi. Agglutinativ tillar turli tillar oilasida uchraydi va ularga quyidagi tillarni misol qilib keltirish mumkin: o'zbek, turk, qozoq, qirg'iz, vengr, yapon va koreys tillari. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joziki, o'zbek tilshunosligida buyuk olimlarning xizmatlari alohida o'rin egallaydi. Azim Hojiyev, Abduzohur Abduazizov, Miraziz Mirtojiyev va Shavkat Rahmatullayev o'zlari yaratgan ilmiy asarlar va til rivojiga qo'shgan hissalarini bilan milliy tilshunoslikning poydevorini mustahkamlab berganlar. Azim Hojiyev tilning rasmiy va ilmiy jihatalarini takomillashtirib, yozuv va imlo qoidalarini ishlab chiqqan bo'lsa, Abduzohur Abduazizov fonetika, fonologiya va chog'ishtirma lingvistikaga oid qimmatli ilmiy ishlar qoldirgan. Miraziz Mirtojiyev esa semantika, etimologiya va turk tilshunosligi sohalarini o'rganish bo'yicha ko'plab izlanishlar olib borgan. Shavkat Rahmatullayev esa tilimizning hozirgi adabiy shakllari, uning foydalanish qoidalarini o'rgangan. Bundan tashqari, uning ilmiy ishlari o'zbek tili va adabiyoti, shuningdek tilshunosik darsliklari va o'quv qo'llanmalari sohasida muhim ahamiyatga ega. Ushbu olimlarning xizmatlari o'zbek tili rivoji, uning

xalqaro miqyosda tan olinishi hamda zamonaviy fan va ta'lim jarayonlarida keng qo'llanilishida muhim o'rin tutadi.

Ushbu ikki tilni flektiv va agglutinatив xususiyatlarini ot, fe'l, va sifat shakllarida batafsil ko'rib chiqamiz. Otning ko'plik shakli ona tilimizda kitob + lar = kitoblar shaklida o'zgarib, -lar qo'shimcha faqat ko'plik ma'nosini ifodalaydi va boshqa grammatik ma'nolarni anglatmaydi. Italyan tilida esa : libro > libri (kitob > kitoblar). Bu yerda libro so'zi libri shakliga o'zgargan. Ko'plik ma'nosini bildiruvchi bu shakl o'zgarishi bilan birga, so'zning rodini va sonini ham ifodalaydi. Sifatning rod va son bo'yicha moslashuvi: chiroyli so'zini olsak, o'zbek tilida chiroyli bola (o'g'il bola uchun ham, qiz bola uchun ham) o'zgarishsiz qo'llanadi, chunki sifat o'zgarmaydi. Italyan tilida sifatning rod va son shakli otga qarab moslashadi. Masalan: bello ragazzo (chiroyli o'g'il bola), bella ragazza (chiroyli qiz bola). Fe'lning zamon va shaxs bo'yicha shakllanishini o'qimoq fe'li misolida tahlil qilamiz. O'zbek tilida: o'qi+yapman, o'qi+dim. Bu yerda -yap qo'shimchasi hozirgi zamoni, -man qo'shimchasi esa birinchi shaxshni bildirsa, -dim qo'shimchasi o'tgan zamon, birinchi shaxsni bildiradi. Har bir qo'shimcha o'ziga xos, mustaqil grammatik ma'nosini aniq ifodalaydi. Italyan tilida: leggere (o'qimoq) fe'li quyidagicha tuslanadi: leggo (men o'qiyman), ho letto (men o'qidim). "Leggo" shakli bir vaqtning o'zida birinchi shaxs va hozirgi zamoni bildiradi. O'tgan zamon shakli esa yordamchi fe'l (avere) va asosiy fe'lning o'zgarishi orqali ifodalanadi. Bu yerdagi shakllanish bir vaqtning o'zida shaxs-son va zamon ma'nosini ifodalaydi. Otning kelishik shakllari: O'zbek tilida otning kelishik shakllari maxsus qo'shimchalar orqali ifodalanadi. Har bir qo'shimcha aniq bir grammatik funksiyani bajaradi. Masalan: kitob + da= kitobda (o'rin-joy) yoki kitob + ga = kitobga (jo'nalish). Italyan tilida esa kalishiklar yo'q, ular asosan predloglar yordamida ifodalanadi va otning shakli o'zgarmaydi. Masalan: nel libro (kitobda) yoki al libro (kitobga).

Ushbu taqqoslash jarayonidan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilida morfemalar so'zga qat'iy tartibda ketma-ket qo'shimchalar qo'shish orqali ifodalanib, har bir qo'shimcha o'zining alohida ma'nosini saqlaydi. Aksincha, italyan tilida esa, grammatik ma'nolar so'z shaklini o'zgartirish orqali birlashtirilib ifodalanib, bir so'z bir vaqtning o'zida bir nechta grammatik ma'nolarni bildirsa, sifatlar rod va son bo'yicha otga moslashadi. Shuningdek, predloglar yordamida grammatik ma'nolar ham qo'shiladi.

Bundan tashqari flektiv hamda agglutinatив tillar orasida so'z yasalişidagi farqlar ham anchagina sezilarli. Umuman olganda, so'z yasalişhi – bu lug'at tarkibini kengaytirish, tilning leksik imkoniyatlarini oshirish va yangi tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladigan muhim jarayondir. So'z yasalişhi jarayoni barcha tillarda asosan qo'shimcha qo'shish orqali amalga oshiriladi. Affiksatsiya orqali ot yasash usuli o'zbek va italyan tillarida muhim mavzulardan biri bo'lib, bu tillarning morfologik tizimlarini solishtirishga imkon beradi. O'zbek tilida affiksatsiya, asosan, prefikslar va suffikslar yordamida amalga oshadi. Ko'pincha yangi otlar yasash uchun so'zga yangi ma'no beruvchi qo'shimchalar qo'shiladi. Ko'p qo'llaniladigan suffikslardan biri -chi kasb-hunar yoki mashg'ulot bilan bog'liq otlar yasashda qo'llanadi. Masalan: haydamoq fe'liga qo'shilib hayda+chi=haydovchi yoki sport+chi= sportichi oti

yasalmoqda. Ushbu suffiksning italyan tilidagi ekvivalentlari ham bor ulardan biri: -ante. U fe'llarni otga aylantirish uchun xizmat qiladi: cantare (qo'shiq aytmoq)+ante=cantante (qo'shiqchi) yoki insegnare (o'qitmoq)+ante=insegnante (o'qituvchi). Shunday qilib, o'zbek tilidagi -chi hamda italyan tilidagi -ante yordamida kasb yoki faoliyat yurutuvchilarning nomlari yasaladi.

Bundan tashqari -lik suffiksi yordamida joy, holat yoki sifat bilan bog'liq otlar yasash mumkin: Toshkent+lik=toshkentlik. Ushbu qo'shimcha shahar nomiga qo'shib joy yoki hudud bilan bog'liq ma'lumotni qo'llashda ishlatilmoqda. Yaxshi+lik=yaxshilik esa sifatga qo'shilgan xolda mavhum ot yasash uchun xizmat qilmoqda. O'zbek tilidagi -lik qo'shimchasining joy yoki kelib chiqish bilan bog'liq bo'lgan ma'noni ifodalashdagi so'zlar italyan tilidagi -ano yoki -ese ekvivalentlari yordamida hosil qilinadi. Masalan: Roma+ano=Romano(Romalik), America+ano=Amerikalik. -ese: Cina+ese=Cinese(Xitoylik), Francia+ese=Francese(Fransuz). Bu ikki qo'shimchaning farqi shundaki, biri ma'lum bir mintaqadan yoki joydan bo'lgan odamlar yoki narsalarni tasvirlash uchun ishlatilsa, ikkinchisi, asosan, millat yoki etnik guruhlarni ifodalashda ishlatiladi va ko'proq madaniy yoki etnik identifikatsiyani bildiradi.

O'zbek tilida -zor qo'shimchasi ot yasovchi qo'shimcha bo'lib, odatda joy atamalarni ifodalaydi. Bu suffiks, ayniqsa, o'ziga xos joy yoki faoliyatni anglatish uchun ham ishlatiladi va ko'pincha yer, o'simliklar yoki faoliyatga oid joylarni bildiradi. Masalan: uzum+zor=uzumzor, gul+zor=gulzor, daraxt+zor=gulzor. Ko'rinib turibdiki, uzum meva nomiga -zor qo'shimchasini qo'shgan holda ot so'z turkumiga oid yangi, uzum o'sadigan va etishtiriladigan joyni ifoda etadigan so'z hosil bo'ldi. Italyan tilida hudud nomlarini yasashda -eto suffiksi m'ano jihatdan to'g'ri keladi: frutta(meva)+eto=frutteto(mevazor), olive(zaytun)+eto=oliveto(zaytunzor). Bu otlar xuddi o'zbek tili singari meva yoki o'zimliklar ko'p osadigan va yetishtiriladigan joy nomlarini ta'riflash uchun xizmat qiladi. Italyan tilida -zione suffiksi ham alohida o'rin egallaydi. Bu suffiks ko'pincha jarayon yoki holat bilan bog'liq otlar yasash uchun ishlatiladi: organizzare (tashkil qilish) fe'lidan organizzazione (tashkilot), educare (o'qitmoq) fe'lidan educazione (ta'lim) yoki comunicare (aloqa qilish) fe'lidan comunicazione (aloqa) otlarini yasashimiz mumkin.

Ikki tilda ham ot yasash jarayonida affiksatsiya usuli muhim ahamiyat kasb etadi, ammo, italyan tilida suffikslardan o'zbek tiliga nisbatan ko'proq foydalaniladi. Ushbu tillarda affiksatsiya qoidalarini bilish yangi so'zlarni hosil qilishni osonlashtiradi va til o'rganish jarayonida lug'at boyligini kengaytirishga yordam beradi. Masalan, prefiks va suffikslar yordamida so'zlarning ma'nosi o'zgarishi mumkin. O'zbek tilidagi -chi suffiksi kasb yoki faoliyatni bildirsa (quruvchi, ishchi), italyan tilida _ante suffiksidan tashqari -ista" yoki -tore kabi qo'shimchalar orqali ham kasb nomlarini yasashimiz mumkin: artista (rassom), scrittore (yozuvchi). Bu so'z yasaliş jarayonlarini bilish til o'rganuvchiga yangi so'zlarni ma'nosini kontekstdan aniqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, affikslar yordamida yangi otlar hosil qilish orqali bir so'z ildizidan ko'plab boshqa so'zlarni oson yod olishimiz mumkin: o'zbek tilida "kitob" so'zidan "kitobxon". Xuddi shu so'zni italyancha misollar bilan ko'radigan bo'lsak: "libro"

(kitob) soʻzidan "libreria" (kitob doʻkoni) yoki "librone" (katta kitob) degan maʼnoda ishlatiladi. Bu yerdagi "-one" suffiksi kattalik yoki kattalashgan shaklni bildiradi. Shu kabi soʻzlarni hosil qilish oʻquvchiga oʻsha ildizga asoslangan boshqa soʻzlarni tanib olishiga, shuningdek, yangi soʻzlarni yodlash va ularning asosiy maʼnosini tezroq oʻzlashtirish orqali soʻz boyligini kengaytirishiga va tushunishiga anchagina koʻmak beradi.

Affiksatsiya usulidan tashqari, ikki tilda ham kompozitsiya usuli mavjud. Bu ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻzni birlashtirib ot hosil qilish jarayonidir. Ushbu usulda turli qoliplar mavjud va ular asosida yangi maʼnoli otlar yasash mumkin. Bunday qoliplar italyan tilida boʻlganidek, oʻzbek tilida ham mavjud. Masalan: ot+ot, kompozitsiyaning bu usulida ikki ot birlashib, birinchi ot ikkinchi otning turini, funksiyasini yoki xususiyatlarini aniqlaydi. Ikki tilda ham bor va keng tarqalgan soʻzlardan biri avtomaktab soʻzi xuddi shu usulda yasalgan: avto+maktab=avtomaktab, italyan tilida esa auto+scuola(maktab)= autoscuola ni hosil qilmoqda. Avtomobil hamda maktab soʻzlarining qoʻshilishi natijasida avtomobil haydashni oʻrgatuvchi maktab nomi yasaldi. Sifat+ ot qolipidagi qoʻshma otlar ham har ikki tilda mavjud, tarjima jihatdan toʻliq mos kelmasada, ammo, ikkisi ham oʻz tillarida ushbu sifat+ot tarzida yasaldi: galant(muloyim)+uomo(erkak)= galantuomo(oliyjanob erkak). Bu soʻz italyan tilida koʻp qoʻllansada oʻzbek tilida aniq ekvivalentga ega emas. Galantuomo soʻzi muloyim va oliyjanob insonlarga nisbatan qoʻllaniladi. Ona tilimizdagi oqsoqol soʻzi ham aynan shu qolip asosida yasalgan: oq+soqol= oqsoqol. Bu soʻz jamiyatdagi hurmatga sazovor, oʻz tajribasi va aqli bilan boshqalarga yoʻl yoʻriq korsatadigan insonlarga nisbatan ishlatiladi. Bundan tashqari, ot+feʼl tipidagi qoʻshma otlar ham mavjud boʻlib, dunyoqarash yoki kungaboqar soʻzlari ham aynan ushbu qolipga mos keladi: dunyo+qaramoq= dunyoqarash, kunga+boqmoq= kungaboqar. Ot va feʼlning qoʻshilishi natijasida birinchi soʻzimiz mavhum otga aylangan boʻlsa, ikkinchisi esa aksincha oʻsimlik nomiga aylandi. Italyan tilida aynan shu qolipning oʻzi yoq, ammo, soʻz turkumlari oʻrnini almashtirgan xolda feʼl+ot tipidagi soʻzlar yasaldi: spazzare(tozalamoq)+neve(qor)= spazzaneve yaʼni qor tozalaydigan moslama nomi; yoki lavare(yuvmoq)+ stoviglie(idish)= lavostaviglie – idish yuvadigan mashina soʻzi yasaldi.

Oʻzbek va italyan tillaridagi qoshma soʻzlar orasida baʼzi bir oʻxshashliklar boʻlsa ham, farqlar ham anchagina bor. Ular morfologik tuzilish, semantik maʼnolar va sintaktik strukturalarda yuzaga keladi. Oʻzbek tilida qoshma soʻzlar aniq va oddiy shaklda tuzilsa, italyan tilida ularning morfologiyasi va fonetikasi murakkabroq boʻlishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oʻzbek va italyan tillarida otlarni yasash usullari turlicha boʻlsa-da, ularni birgalikda chogʻishtirma usuldan foydalangan xolda oʻrganish samarali tushunishda katta ahamiyatga ega. Oʻzbek tilidagi agglutinativ tizim va italyan tilidagi flektiv tizim, soʻz yasashning alohida yondoshuvlarini taklif etadi. Bu farqlarni tushunish, har bir tilning oʻziga xos xususiyatlarini yaxshiroq anglashga va tilni nazariy oʻrganishgagina xizmat qilmay, balki, shu sohada sezilarli natijalarni

qo'lga kiritishga ham yordam beradi. Shuningdek, bunday farqlarni tushunish orqali ikki til o'rganuvchilari grammatikani osonroq va to'liqroq o'zlashtirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. ЎЗБЕК ТИЛИ МОРФОЛОГИЯСИ, МОРФЕМИКАСИ ВА СЎЗ
ЯСАЛИШНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ: «ФАН» нашриёти, 2010
2. L'italiano contemporaneo: Il Mulino, 2011
3. Il lato sinistro della morfologia: Gabio Montermini Franciangei, 2008
4. Grammatica italiana dell'uso moderno: Raffaello Fornanciari, 2005
5. Oyimjon, T. J. (2022). O'ZBEK TILIDA SO'Z YASALISH USULLARI.
Talqin va tadqiqotlar ilmiy jurnali(152-154)
6. Морфология современного русского языка: А.К.Карпов, 2019